

УДК 159.9:37.011.3-051

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2020.1-1.27>**Л. П. Василенко**кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка**І. Я. Василенко**кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри початкової та дошкільної освіти
Львівський національний університет імені Івана Франка

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО РОЗВИВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розкриті концептуальні основи розвивальної діяльності вчителя. Зауважується, що педагогічна освіта у вищих начальних закладах, наявні навчальні програми в основному спрямовані на забезпечення вчителем навчальної та виховної діяльності. Як наслідок, звучується широкий спектр його розвивальних можливостей. У зв'язку із цим постає проблема спеціальної роботи з підготовки майбутніх педагогів до розвивальної діяльності та формування психологічної готовності до неї. Здійснено аналіз різноманітних підходів до проблеми організації освітнього середовища, конкретизовано поняття «розвивальне освітнє середовище» та «розвивальна діяльність учителя». Розвивальне освітнє середовище розглядається як таке, що забезпечує створення умов для актуалізації внутрішнього світу особистості школяра, його потенційних можливостей, особистісного зростання, самореалізації, реалізації успішної життєвої траєкторії; орієнтоване на особистісний, творчий і духовний розвиток школярів. Зазначається, що в основу розвивальної діяльності педагога покладено концепцію формування особливої активності вчителя й учня, їх співробітництво, спільну творчість, діалогічність, рівноправні партнерські стосунки між ними, продуктивну взаємодію вчителя й учнів, учнів один з одним. На основі теоретико-методологічного аналізу запропоновано концепцію розвивальної діяльності вчителя, яка включає такі складові частини: зміст, мету, завдання, функції, умови розвивальної діяльності вчителя, цілеспрямоване керування педагогом розвитком школярів, шляхи та засоби забезпечення їх саморозвивальної активності, діагностику та корекцію розвивальної діяльності педагога, самоаналіз її результативності. Визначено особливості розвивальної діяльності педагога, як-от: забезпечення повноти інтелектуального життя, духовна єдність із вихованцем, утвердження поваги, справедливості у стосунках; надання можливості вибору, формування життєвих компетенцій школярів, сприяння реалізації їхніх творчих планів і задумів, допомога в побудові власної стратегії життя з урахуванням життєвої перспективи, налагодження діалогічно-партнерської педагогічної взаємодії, пріоритет відносин співробітництва, співтворчості. Запропонована концепція становить як теоретичне, так і практичне підґрунтя для ефективного забезпечення готовності майбутнього педагога до розвивальної діяльності.

Ключові слова: освітнє середовище, суб'єкти освітнього процесу, розвивальне освітнє середовище, розвивальна діяльність вчителя, саморозвивальна активність, особистісно-розвивальна взаємодія.

Постановка проблеми. Ефективність сучасної освіти напряму залежить від утілення в ній гуманістичних засад, цінностей збереження індивідуальності, своєрідності, неповторності кожної особистості. Особливо важливою сьогодні є проблема формування освітнього середовища школи, орієнтованого на активізацію внутрішніх ресурсів школяра, формування його як активного суб'єкта власної життєдіяльності, забезпечення можливостей для ефективного розвитку та саморозвитку. Тому в основу більшості інноваційних педагогічних технологій покладено актуалізацію внутрішнього світу школяра, його особистісне зростання, самореалізацію, становлення самосвідомості, саморозвивальну активність. Це вимагає від педагога вміння створювати відповідні умови, які сприяти-

муть цілеспрямованій організації, керуванню та забезпеченню особистісного, соціального, психічного, морального та духовного розвитку і саморозвитку вихованця. Однак педагогічна освіта у вищих начальних закладах, наявні навчальні програми в основному спрямовані на забезпечення вчителем навчальної та виховної діяльності. Як наслідок, звучується широкий спектр розвивальних можливостей. У зв'язку із цим постає проблема спеціальної роботи з підготовки майбутніх педагогів до розвивальної діяльності та формування психологічної готовності до неї.

Нова філософія освіти, що сформувалася в останні десятиліття, дозволила переосмислити традиційні підходи до проблеми розвитку. Розвиток дітей тепер визначається не рівнем від-

повідності їх якомусь шкільному нормативу, а ступенем орієнтованості школи на унікальність кожної особистості. Важливо враховувати, що дитина переймає від оточення лише те, що відповідає її потенційним схильностям, і ставить перешкоди на шляху тим впливам, які не відповідають її природі. Такий підхід вимагає зміщення акцентів: від традиційної адаптації дитини до школи до усвідомлення необхідності адаптації школи до дитини; із цілей засвоєння систематизованих знань і умінь на цілі розвитку пізнавальної самостійності учня, розвиток його здібностей, здатності організувати свій внутрішній світ. Важливим є створення розвивального освітнього середовища школи, в організації та забезпеченні якого значна роль належить педагогу.

В. Слободчиков пропонує антрополого-психологічну модель освітнього середовища, у якій принцип розвитку особистості є основною методологічною основою його проектування. Важливою його ознакою автор вважає ресурсні можливості, тобто насиченість і структурованість. Підґрунтям для його формування є розвивальне навчання, яке орієнтоване передусім на духовне вдосконалення особистості учня [6]. В основі психодидактичної моделі освітнього середовища (В. Давидов, В. Лебедева, В. Орлов та інші) лежить принцип індивідуалізації, який передбачає розробку індивідуальної програми розвитку кожного школяра з урахуванням його суб'єктного досвіду, особистісних якостей, наявних можливостей, пізнавальних потреб і творчих здібностей.

Комунікативно-розвиваюча модель передбачає освітній простір із широким розмаїттям видів освітньої діяльності, в які активно включені учні і які спрямовані на створення навчальних ситуацій розвитку. Ці ситуації об'єднує загальний принцип – принцип діалогу, який реалізується у вигляді змісту і методів навчання та розвитку, у вигляді самостійної мети розвитку комунікативних і аксіологічних властивостей особистості учнів, а також як засіб їх соціалізації, розуміючи під цим насамперед їхнє професійне й особисте (соціальне) самовизначення і набуття індивідуальності [5].

Метою культурно-освітньої моделі є розвиток ціннісної сфери школяра, його моральності, духовності (І. Бех, І. Зязюн, Л. Москальова, М. Савчин, О. Смолінська й ін.). І. Бех акцентує свою увагу на школі акме-педагогіки, яка передбачає акумулювання найпродуктивніших інноваційних проєктів, які реалізуються в сучасній освіті. Він називає її школою досвіду, у якій школяр виростає суб'єктом діяльності, школою самодостатності особистості, школою орієнтації на перспективу, на Я-ідеальне вихованця; школою пізнавальної, соціальної, комунікативної, моральної, духовної творчості учня; школою толерантності у взаєминах з однолітками та старшими; школою відповідальності [1].

В основу концепції педагогічної діяльності в системі розвивального навчання О. Дусаविцький [3] поклав думку про те, що зміст педагогічної діяльності виражає процес саморозвитку, а її завданням є створення умов для особистісного розвитку школяра та безперервна самозміна самого педагога. Дослідник називає особистісну позицію вчителя «суперпозицією» та зазначає, що втілення її в життя вимагає здійснення не просто суб'єкт-суб'єктних, а особистісних стосунків, вихід за межі навчальної діяльності, активізацію ідентифікації, емпатії. Учитель і дитина стають рівними в моральному, загальнолюдському сенсі як унікальні індивідуальності.

Незважаючи на відмінності, перелічені вище підходи та моделі в найзагальнішому вигляді об'єднує розуміння того, що навчання, виховання і розвиток дитини завжди відбуваються в певних просторово-предметних, міжособистісних, технологічних і соціокультурних умовах, які можуть як сприяти цим процесам, так і ускладнювати їх під впливом тих чи інших педагогічних дій. Водночас перехід до особистісно орієнтованих і розвивальних освітніх систем і технологій вимагає проектування і конструювання освітнього середовища, що сприяє створенню спільнот між учнями і педагогами і між самими учнями на основі включення їх у різні види навчальної, комунікативної, дослідницької тощо діяльності; ситуацій взаємодії, у рамках яких відбувається зустріч учня, педагога й інших суб'єктів освітнього процесу з освітнім простором; перетворенню навчального матеріалу на засіб створення проблемно-розвивальних навчальних і виховних ситуацій, а учня – на суб'єкта діяльності щодо їх подолання.

Мета статті – обґрунтувати концепцію розвивальної діяльності вчителя.

Виклад основного матеріалу. Розвивальна модель освіти, на протигагу традиційній (що передбачає строгу запрограмованість функцій педагога як суб'єкта освітнього процесу, а вихованця – як об'єкта педагогічного впливу), є інноваційною, в її основі лежить спільна творчість, діалогічність, рівноправні партнерські стосунки, продуктивна взаємодія вчителя й учнів та учнів один з одним, збагачення школярів досвідом самостійних пошуків та роздумів. Лише в такому разі створюються умови для продуктивної розумової діяльності, розвитку креативності, знаходження нешаблонних шляхів розв'язання різноманітних колізій. Уважаємо за доцільне розглядати розвивальне освітнє середовище як таке, що забезпечує створення умов для актуалізації внутрішнього світу особистості школяра, його потенційних можливостей, особистісного зростання, самореалізації, реалізації успішної життєвої траєкторії, яке орієнтоване на особистісний, творчий і духовний розвиток школярів.

Розвивальна діяльність педагога передбачає:

- створення, організацію та моделювання розвивального освітнього середовища та життєвого простору школярів, налагодження діалогічно-партнерської педагогічної взаємодії, створення ефективних комунікативних ситуацій, ініціювання адекватних проблемних педагогічних ситуацій для збагачення досвіду учасників спілкування;

- допомогу учневі в моделюванні простору власного «Я», надання адекватного зворотного зв'язку, щоб дати можливість подивитися на себе очима різних людей, залучати до обговорення його особистого простору;

- адекватну організацію життєдіяльності (розвиток здатності учня перетворювати мрії на цілі, складати життєві плани; привчання учнів до самомотивування; адекватне зовнішнє стимулювання самоактивності);

- розвиток креативності та творчих здібностей, суб'єктності, ініціативності;

- оптимізацію, сприяння, стимулювання, збагачення змісту розвитку дитини на основі збереження її індивідуальності та психічного, психологічного, морального і духовного здоров'я; формування оптимістичної життєвої позиції, асертивності, толерантності.

Розвивальна діяльність педагога є основним механізмом реалізації програми індивідуального розвитку дитини й організовується не заради розвитку будь-яких процесів, властивостей, станів, а для розвитку індивідуальності дитини та становлення в неї здорового стилю життєдіяльності. Вона є внутрішньоорієнтованою і визначає продуктивне перетворення та створення умов для реалізації внутрішніх потенцій особистості дитини. В її основу покладено концепцію формування особливої активності вчителя й учня, їх співробітництво, особистісно-розвивальну взаємодію. Головними функціями розвивальної діяльності педагога є забезпечення середовища, у якому дитина самостійно зможе вибирати сфери та види діяльності, за посередництвом яких вона буде залучена до соціально-культурних цінностей, а також сприяння найрізноманітнішим формам її творчої активності та самореалізації [4]. Її метою є психічно, психологічно, соціально, морально та духовно розвинена, здорова особистість школяра.

Головним завданням розвивальної діяльності педагога є цілеспрямоване керівництво психічним, психологічним, особистісним, соціальним розвитком та саморозвитком школяра. Для його реалізації важливо створити умови для формування життєвої компетентності школяра, яка виявляється у здатності конструктивно, ефективно й адекватно діяти в різноманітних життєвих ситуаціях; збагачувати досвід розв'язання проблем у незвичних умовах, аналізувати нову інформацію, ставати більш гнучким та мобільним; формувати вміння ухва-

лювати усвідомлені рішення; формувати розумову, соціальну, емоційну та моральну зрілість учня відповідно до його віку, творче ставлення до життя; забезпечити баланс між «можу», «хочу» і «потрібно»; розвивати активну за формою та моральну за змістом життєву позицію. Необхідною умовою є створення педагогом особливого середовища підтримки та співпраці, суб'єкт-суб'єктних і особистісних стосунків, спрямованих на активізацію внутрішнього потенціалу школярів, забезпечення мотиваційного ресурсу, актуалізацію тієї сукупності особистісних якостей, яка зумовлює розвиток суб'єктності школяра. Окрім цього, реалізація поставлених завдань передбачає створення оптимальних умов, які забезпечують саморозвивальну активність школярів; дозволяють розвиватись особистості та формуватись її індивідуальності; за яких може розвинути школяр, який адекватно оцінює себе, здатний використовувати власні можливості, здатен працювати над собою, над особистісним зростанням, створювати і реалізовувати власний життєвий сценарій, прагне до саморозвитку, самореалізації, самовдосконалення. Для цього необхідно не нав'язувати дитині готових рішень, а стимулювати її роботу з особистісного зростання, яке практично необмежене. Учитель має допомогти дитині віднайти своє «Я» і реалізувати його, сформувати самостійність, відповідальність, розвинути вміння орієнтуватись у складній соціальній дійсності, забезпечити мотивацію досягнення. Важливо водночас не загубити індивідуальність і безпосередність кожної дитини, допомогти їй самореалізуватись і знайти своє місце в житті.

Ознаками готовності майбутнього вчителя до роботи з учнями в умовах розвивального освітнього середовища є вміння враховувати такі психологічні аспекти: стосунки вчителя й учнів повинні мати діалогічний характер; здатність створити умови для прояву потенційних можливостей школярів; залученість школяра до розвивального освітнього середовища школи, що допомагає при своєнню його цінностей як власних переконань .

З метою психічного й особистісного розвитку школярів педагог може використовувати різноманітний арсенал розвивальних впливів, як-от: організація осмислення школярем мотивів своєї потенційної й актуальної поведінки, організація самооцінювання, надання емоційної підтримки учневі для стабілізації його самооцінки, підкреслення сильних сторін особистості учня для підсилення його впевненості у своїх силах, підтримка досягнень учня для фіксації позитивного досвіду [2]; активування ініціативи, пошукової активності, спонування до творчого процесу та стимулювання творчості; післявчинкове осмислення; підбадьорення, схвалення; надання самостійності; спонування до появи в учня запитань до педагога,

однолітків і самого себе; спрямування пошукової активності на виділення значущих для успішного вирішення проблеми елементів, для відокремлення значущого від другорядного; підведення учня до усвідомлення проблеми; активування формулювання гіпотез; підкріплення пошуку та вибору способу вирішення проблеми й ін. Запропоновані розвивальні впливи будуть ефективними за умови врахування педагогом вікових та індивідуальних особливостей школярів. Розвивальна діяльність учителя передбачає створення середовища, яке сприяє активізації та реалізації внутрішніх потенцій особистості дитини й актуалізації водночас низки соціально-психологічних механізмів (привласнення, наслідування, самопізнання, самоспопонування, ідентифікації, рефлексії, емпатії, само-реалізації), які опосередковують максимальне залучення всіх внутрішніх сил особистості (свідомості, емоцій, волі, інтелекту).

Однією з важливих умов розвитку особистості, здатної до самореалізації, є формування в неї мотивації досягнення. Цьому сприяють висока насиченість соціального середовища, у якому перебуває дитина, розвиток у неї здатності бачити перспективу свого життя, створення умов для опанування практично корисних навичок планування, сприяння прагненню самостійно будувати свої життєві плани, розвивати потребу самостійно обирати власні життєві цінності, розвивати здатність ставити собі мету, яка адекватна внутрішній сутності (алгоритм цілепокладання, стратегія досягнення успіху) та ін. Як уважають К. Роджерс і А. Маслоу, основною спонукою особистісного росту є вроджена схильність організму до власної автономії, самозмін, самовираження, самоактуалізації. Відповідно до цього підходу, роль учителя полягає в підтримці і допомозі школяреві в його індивідуальному саморозвитку, у знаходженні та здійсненні життєвих смислів, здійсненні самостійних життєвих виборів, усвідомленні відповідальності за них, у побудові доброзичливих стосунків з іншими, у розкритті духовного та творчого потенціалу. Якщо педагогічний процес будується як співтворчість, то смислотворення та життєтворення стають цілісним процесом осмислення і перетворення життя. Вчителеві важливо знати можливість, задатки, схильності кожної дитини, щоб допомогти їй на шляху самопізнання, самовизначення, саморозвитку та самореалізації. Система впливів, здійснюваних школою, учителем, має бути прийнятна для дитини, прийнята та підтримана нею, стати внутрішнім чинником її саморозвитку. Тому найважливіше завдання школи, педагога – не підкоряти, не деформувати, а вчити дитину саморозвитку, самовдосконаленню, вмінню бути собою, робити свідомий та відповідальний вибір. Результатом розвивальної діяльності педагога є особистісно, соціально, психічно, морально та

духовно розвинений учень, який є суб'єктом власної життєдіяльності.

Діагностика та корекція розвивальної діяльності педагога передбачає педагогічний моніторинг розвитку учнів з елементами їх психологічного супроводу. Ця робота вимагає від педагога чіткого орієнтування у критеріях психічного, соціального й особистісного розвитку школяра; диференціювання загальних показників його життєвої компетентності відповідно до віку (провідна діяльність, форми активності за сферами життєдіяльності, психічні новоутворення віку, динаміка базових якостей особистості); здійснення поточного контролю за проявами неадекватного чи ненормативного розвитку, вчасну корекцію межових відхилень і подолання симптомів недорозвитку.

Для здійснення педагогом самоаналізу результативності розвивальної діяльності йому необхідні:

- знання показників ефективності розвивальних впливів (емоційне благополуччя учня, позитивна динаміка в усіх лініях розвитку, вікова відповідність інтелектуальної, емоційної, соціальної та моральної зрілості учня);

- повноцінна самореалізація професійної ролі педагога як партнера по спілкуванню (відкритого, щирого, терплячого, толерантного, поміркованого, тактовного, без прагнення домінувати, без проголошення істини), як вихователя (який формує систему цінностей, виховує потреби і бажання, знає про потаємне, розвиває світогляд, моральні почуття і довільну поведінку), як учителя (носія інформації, обізнаної людини, відкритої інноваціям, із розвиненою рефлексією, здатною сумніватися, переглядати наукові позиції, оновлювати технології), як психотерапевта (відповідального за емоційне благополуччя, психологічний комфорт, психологічне здоров'я учня);

- здорова особистість, здатна бути амортизатором між зовнішнім світом та внутрішнім життям учня, полегшувати школяреві складну внутрішню роботу із саморозвитку та самовиховання, розвивати його захисно-приспосувальні сили, зменшувати вплив стресогенних чинників;

- самооцінка стратегій поведінки (вікова, статеві, індивідуальна адекватність методів і засобів розвивальних впливів на учня; уникнення дій, що є чинниками невротизації учня);

- самоаналіз забезпечення виконання учнями розвивальних завдань (відповідність завдань загальній меті, орієнтувальна основа їх виконання, підкріплення, діагностика, оцінювання, корекція).

Висновки. Розвивальна діяльність учителя має деякі особливості: забезпечення повноти інтелектуального життя, духовна єдність із вихованцем, утвердження поваги, гідності, справедливості у стосунках; надання дітям прав і можливості вибору, створення ситуації успіху, пріоритет

відносин співробітництва, співтворчості. Сучасна школа має стимулювати інтелектуальний і творчий пошук, формувати життєві компетенції школярів, сприяти реалізації їхніх творчих планів і задумів, допомагати будувати власну стратегію життя з урахуванням життєвої перспективи. Навчаючись у створених умовах, дитина отримує можливість робити вибір цілей власного життя та шляхів і засобів їх досягнення, тобто розвиватись за індивідуальною траєкторією. Водночас правильний педагогічний підхід учителя дає можливість вчасно скерувати, скорегувати вибір школяра, надати йому не лише освітні послуги, а й допомогу у процесі саморозвитку та самореалізації. Отже, готовність майбутнього вчителя до розвивальної діяльності залежатиме від повноти засвоєння та реалізації всіх її складових частин.

Література:

1. Бех І. Гуманістична педагогіка у розвивально-особистісному вимірі. *Освітологія*. 2012. Вип. 1. С. 52–58.
2. Василенко Л., Василенко І. Впровадження технології особистісно-професійного розвитку майбутнього педагога в практику викладання психологічних дисциплін. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Психологічні науки». 2017. Вип. 6. Т. 2. С. 12–17.
3. Дусаицкий А., Погребняк О. Педагогическая деятельность в развивающем образовании. Восхождение к личности : учебное пособие. Харьков : Изд. центр Харьковского национального ун-та им. В.Н. Каразина, 2006. 200 с.
4. Писарчук О. Моделювання освітньо-розвивального середовища в діяльності вчителя початкової школи: теоретичний і практичний аспекти. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія «Педагогіка». 2017. № 3. С. 36–44.
5. Рубцов В., Ивошина Т. Проектирование развивающей образовательной среды школы. Москва : Изд-во МГППУ, 2002. 272 с.
6. Слободчиков И. О понятии образовательной среды в концепции развивающего образования. *2-я Российская конференция по экологии психологи : материалы, Москва, 12–14 апреля 2000 г.* / под. ред. В. Панова. Москва : Эксплицентр РОСС, 2000. С. 172–176.

Vasylenko L. P., Vasylenko I. Ya. Conceptual basis of future teacher's readiness for development

Teacher education in higher education institutions, the existing curricula are mainly aimed at providing teachers with educational and bringing up activities. As a consequence, a wide range of development opportunities is narrowing. In this connection, there is a problem of special work on preparation of future teachers for developmental activity and formation of psychological readiness for it. The article analyzes various approaches to the problem of the organization of the educational environment, elaborates the concept of the developmental educational environment and the developmental activity of a teacher. Developing educational environment provides the conditions for actualization of the inner world of the student's personality, his potential opportunities, personal growth, self-realization, realization of a successful life trajectory; it is focused on the personal, creative and spiritual development of students. It is noted that the concept of formation of special activity of a teacher and a student, their cooperation, dialogue, equal partnership relations between them, productive teacher-student, student-student interactions which are based on the development of teacher's activity. On the basis of theoretical and methodological analysis, the concept of a teacher's development activity is proposed which includes the following components: content, purpose, tasks, functions, conditions of a teacher development, purposeful management of the development of students (activation of social and psychological mechanisms, developmental influences), ways and means of self-development activity of students, the result of the teacher's developmental activity, diagnosis and correction of the teacher's developmental activity, self-analysis of its effectiveness. The developmental activity of a teacher has certain features: ensuring completeness of intellectual life, spiritual unity with students, affirmation of respect, dignity, justice in their relationships; giving children the rights and opportunities to make choices, creating a success situation, prioritizing cooperation, co-creation. The proposed concept is both a theoretical and practical basis for the effective support of the future teacher's developmental activity.

Key words: educational environment, subjects of educational process, developmental educational environment, teacher's developmental activity, self-development activity, personal-developmental interaction.